

ԻՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԻ 1500-ԱՄԵԱԿԸ

Տօնը որուն 1500 դարադարձին առջև կը կենանք այսօր, մեր պատմութեան լոյսին և սերունդներու զիտակցութեան մէջ դադրած է այլևս սրբոց պարզ տօնակատարութիւն մը ըլլալէ, և դարձած աշխարհայեացք մը, զոյութեան պայքարի ուղեղի մը նետուած մեր պատմութեան արիւնոտ էջերուն:

1500 տարիներ առաջ հայ աշխարհը լինել թէ չլինելու անհուն սարսափէ մը բռնուած էր նորէն, ու խորունկ բնագոյով կը զգար թէ՛ իր աշխարհի հորիզոնէն աւելի իր հոգիի հորիզոնին վրայ կուտակուած ամպերը չարագուշակ ու ճակատադրական էին քան երբեք:

Պարսկաստան, հեռաւոր ցեղակիցը հայուն, հայակուլ ախորժակներով տոգորուած կ'ուզէր ձուլել մեր ցեղը, որ հակառակ իր փոքր քանակին, բարձր որակ էր ինքնին, իր ձեռքին մէջ բռնելուն չափ շատ յաճախ, արեւելքի գերիշխանութեան նժարին մէտը, ստէպ Իրանի և յաճախ Հռովմի ի հեճուկս: Սակայն կարծուածին չափ դիւրին չէր ընկուղել զայն Իրանի մեծ ծովուն մէջ, վասնզի այդ փոքր բայց տեսլապաշտ ժողովուրդը իր ֆիզիքական զոյութեան նեցուկ ունէր այլևս մեծ և ներգոր զաղափար մը, քրիստոնէութիւն:

Ռազմագիրտական տեսակէտով չէ որ մեծ կը մնայ այս մարտնչումը: Բիրտ ուժին դէմ իրաւունքին և խղճի ազատութեան զուպարն է ան, այս պատճառաւ, պատերազմէ աւելի դիւցազնամարտ մըն է անիկա: Ազգերը բարձրագոյն ոգևորութեան, ինքնամոռացութեան մէջ միայն այս վիճակին կուզան, ամէն ինչ ի սպաս դնելու արդար դատի մը և զաղափարի մը սիրոյն:

Այդ զգացումը ազգային և համայնական կիրք մըն է, որ իր հնոցին մէջ կը համաձուլէ բոլոր սիրտերը, բոլոր կամքերը, բոլոր նպատակները: Եկեղեցին, բանակ, քաղքենին, շինական, սեպուհն ու ռամիկը կրներն ու մանուկները: Բոլոր հասակները, բոլոր դասակարգերը, կը շարժին կարծես նոյն հասարակաց զսպանակէն:

Երկու ժամանակակից մատենագիրները, Եղիշէն և Փարպեցին կը խօսին այդ զգացումով և նորհալին որ այդ դիւցազնութեան տռամին երգը կը հիւսէ, տպաւորուած է նոյն կերպով: Մարմնական կռիւ մը չէ ան, այլ հոգևոր առաքելութեան մեծագործութիւն մը:

Վարդանանց պատերազմը իրագործումն էր այն մեծ խտէալին, որ դարեր առաջ իր երկնային լոյսն ու կրակը բերաւ խառնելու հայուն տեսլապաշտ հոգիին: Այդ զօրոյթը որ քրիստոնեայ հայութիւնն է ինքնին, արտայայտուած է մեր պատմութեան մէջ երեք երեսներով՝ գաղափարապաշտութեան, ազասափութեան և զոհողութեան երբեակ դիմագծերով, չըսելու համար խորհուրդով: Վարդանանցը այդ երեք խտէալներու նուիրագործումն է մեր պատմութեան մէջ:

Նորանբաւ պրատիւտը եւ զօրագլուխ առաքինեաց,
Վառեցար զինու հոգւոյն արիաբար ընդդէմ մահու:

Վարդան, քաջ նահապետ, որ վանեցեր զբռնածին,
Վարդագոյն արեամբբոյ քո պսակեցեր զեկեղեցի:

Շրկ. Ն. Շ.

Գաղափարապաշտ եղած է հայը՝ շատ անգամ նախընտրելով տառապիլ բարոյական մտապատկերի մը առջև, քան ընդարմանալ նիւթական զոհացումներու վայելքին մէջ։ Այս ճշմարտութեան իբր ապացոյց կը բաւէ թերթի մեր պատմութիւնը, լուսաբարձ թիթեռի մը նման միշտ լոյսին, մեր ներքին երազին վազած ենք, յաճախ անոր սիրոյն այրելով մեր զախրախրուն թևերը։ Հակառակ արեւելքի մէջ ապրելուն, արեւմուտքը, այսինքն քաղաքակրթութեան լոյսին կեդրոնը եղած է չուկէսը մեր միտքին։

Երկրորդ՝ երեսը հայ հոգիին իր ազատասիրտութիւնն է։ մենք սփռուքի մշուշներուն մէջ ստորանկեալներս, հազիւ կրնանք զգալ զեղեցկութիւնը ազատութեան։ Անիկա մեզմէ շատերուս համար բառ մըն է լոկ քաղաքա-բարոյական իմաստ հաղած։

Պահ մը սակայն նետեցէք ձեր ուսերէն տարիներու գերութեան քղամիթը, ցնցոտին, եղէք նման ձեր պապերուն իրենց լեռներուն վրայ, իրենց ամբողջներուն մէջ, բոլորապիսի փաթթուած իրենց դրօշին ու փառքին, ու դուք կը հասկնաք թէ ինչ է ազատութիւնը, և թէ կ'արժէ զայն ունենալ և մեռնիլ ի հարկին անոր համար։

Երրորդ յատկանիշը հայուն՝ որ իրագործումն է առաջին երկուքին, գաղափարի մը համար մեռնիլ զիտնալու իր յօժարամտութիւնն է։ Մեր ամբողջ պատմութիւնը մարտիրոսարան մը եղած է, և մեր բոլոր մեռելները ըլլան աւոնք եկեղեցւոյ սուրբեր կամ ազգային նահատակներ, գաղափարի զոհեր եղած են։ Մահը չէ անշուշտ որ կը սրբացնէ ու կը հերոսացնէ զանոնք, այլ այն գաղափարը յանուն որուն անոնք մեռան։

Պատմութիւնը ոլբերդական պայքարն է նիւթին և ճոգիին, գաղափարին և եսին և պատմութիւնը ցարդ չէ կրցեր լուծել կամ հաշտեցնել զանոնք իրարու։ Աւարայրները այդ ողբէնքը փրկող պայքարներ են։ Ինչ փոյթ թէ կեանքը յաճախ անողոր է վերին, բարձրագոյն արժէքներուն։

Նիւթականն ու հոգեկանը միշտ հակադիր մարդեր մնացին հայ հոգիին, թէ իր զրականութեան և թէ իր պատմութեան մէջ։ Աւարայրը հոգեկանին յալթանակն է մարմնականին վրայ։ Հոգեղէն տարրին գերազանցութիւնը անոր պաշտամունքն է որ վեր բռնած է միշտ մեր ժողովուրդը։ Իզուր չէ որ մենք առաջին բրիտանական ժողովուրդներէն մին եղած ենք և առաջին անգամ զէնք վերցուցած քրիստոնէութիւնը պաշտպանելու համար։

Հարցուի թերևս թէ հայը իր դարաւոր կեանքին մէջ, առաջին անգամ չէր որ կը պատերազմէր, երբ զիտենք թէ մեր ամբողջ պատմութիւնը տեւական պայքարն է եղած ընդդէմ Ասորեստանի, Պարսկաստանի, Հռոմի, յիշելով զլուսաւորները միայն։ Մեր պատմական եսը նոր չէ որ ինքզինքը կ'իրագործէր, իր գոյութեան պայքարը կը մղէր։ Սակայն Վարդանանց զոյամարտը գիտակից մահով մեռնելու կոխն էր։

Ժողովուրդները կրնան ապրիլ դարերով, առանց այդ սրբազան զիտակցութեան հասնելու։ Կրօնք մը կամ գաղափարական մը նոր զիմագծով և նկարագրով կը հանդերձէ զանգուածը, ծնունդ տալով անոր մշակոյթին, ոգիին, յարգարելով այսկերպ ապագայի ճամբան։ Քրիստոնէութիւնը մեր մէջ այս գարձակէտն է, իսկ անոր ամենէն սրտառուչ արտայայտութիւնը Վարդանանց

պատերազմը: Դառասուն տարիներ սորվեցաւ հայ Սահակ-Մեսրոպեան դպրոցներու մէջ և քառասուն տարիներ պաշտպանեց իր ստացածը արիւնով:

Ոչ մէկ ժողովուրդ մեզի պէս մղած է այսօրինակ կռիւ իր հոգեկան ու մտաւոր երջանկութեան ի խնդիր: Արեւելքի և արեւմուտքի պայքարը, առանց չափազանցութեան, հոգիի ու նիւթի իրերամարտ կռիւը ոչ մէկ տեղ այսչափով ընդլայնած է սահմանները պատմութեան արիւնոտ տառամային:

Արեւելքի նիւթապաշտ ժողովուրդները որոնք նիւթականը վեր բռնելու ժամանակաւոր հակամիտութիւնը ունեցան, կորսուեցան: Սխալած չէին Վարդանանք, և սխալած չէ հայը երբ մեռած է ապրելու համար: Ոմանք կը կարծեն թէ այդ իտէացումը, կեանքը ըմբռնելու այդ կերպը, պատճառ եղած է մեր քաղաքական և նիւթական աշխարհները տնտեսող զգայարանքի բթացման: Եթէ ապրելու արուեստը հաց մը ճարելու մէջն է, մենք ապրած ենք դարերով, առանց ծախելու մեր ազատութիւնը փոր մը հացի:

Հայ ժողովուրդին պայքարը սրտազին ոգորումն է իր ազատութեան, իր ոգիին, իր արժէքներու զիտակցութեան ի խնդիր: Ի՞նչ բան կ'արդիւնէր մեզի միանալ պարսիկներուն, յոյներուն, թուրքին: Մեր ժողովուրդը կը զանազանուի ուրիշ ժողովուրդներէն ոչ միայն իր բնութեամբ, այլ նաև զայն իրակա՜նացնելու իր կերպովը, իր կամքովը, իր խորհուրդով: Ան իր ինքնութիւնը տեւականացնելու մէջ ունի կատարելութեան զաղափարը, հայուն արժէքը այդ զաղափարի և ինքնութեան յարաբերութեան մէջ է, զայն կատարելութեան տանող կամքին մէջ է: Վարդանանքը սեմալուն է այդ սխրագործութեան: Ասոր համար է որ Աւարայրը ռազմավայր մը ըլլալէ աւելի, աւազանն է հայ հոգիին, արիւնը չէ անոր զաղտնիքը. անիկա սրբազան և անանուն ինչով մը խառնուած է:

Ճիշդ է թէ պատմական մեր բոլոր ոգորումները պոռթկումներ եղած են ի խնդիր մեր ազատութեան: Թ. դարու երկունքը, Բագրատունեաց և Ռուբինեանց զէնքերու շփոթն ու յաղթանակը, Ղարապաղի մելիքներու սխրագործութիւնները և մեր օրերու շարժումները մեր ցեղին յաւիտենական ձայնին կանչերն են, պոռթկումներ անարդարութեանց դէմ, ի խնդիր ազատութեան և հայրենիքի:

Մեր աւանդավէպերը բիւրեղացումներ են այս իտէալին: Ժողովուրդ մը որ Արտաւազդէին ու Մհերին դիւցազնավէպերը ունի, որ Հաւլունի թուրին կը հաւատայ ու կը սպասէ առանց յուսահատելու անոնցմէ զալիք յաղթանակին, չի կրնար ընդարմանալ նիւթական գոհացումներու մէջ և մեռնիլ: Դարերով հայ զիւղացին աղօթք է մըմնջած Մհերի դրան առջև, Նազիկ լճին տակ թաղուած հերոսին համար, ապրելու և յաւերժանալ ուզելու ուխտի մը նման: Դարբինները իզուր կ'ամրացնեն Արտաւազդի շղթաները. ան կը պայքարի իր դերութեան դէմ, և հայ ժողովուրդը կը հաւատայ այդ հերոսին և կը սպասէ անոր:

Վարդանանց պատերազմը կը նկատուի առհասարակ մեր ժողովուրդի զինուորական առաքինութեանց հանդէսը. սակայն անիկա զործն է առաւելարար հոգիի մարդերու, հայ կղերին, որոնք մեր ազգին հոգեկան կեանքը իրենց երակներուն մէջ հոսեցուցին և եղան պաշտպանն ու խորհուրդը անոր, ինչպէս հոգեկան այնպէս ալ ֆիզիքական գոյութեան:

Ե. դարու կղերը բացառիկ համաստեղութիւն մը չէ, հակառակ իր արդիւնաւորած մեծ գործին. անիկա շարունակութիւնն է այն ողիին և գործին որ մեր եկեղեցիինն է եղած: Հայ կղերին գոհարեութեան դերը փաստերու չի կարօտիր, անոնք մեր պատմութեան երազը, իմաստութիւնը և զոհաբերութիւնը կը խորհրդանշեն: Լուսաւորչի տունը, ռակեղարու սերունդը, Պահլաւունիք և անոնց յաջորդները մեր ժողովուրդին փառքն ու խղճմտանքը կը կազմեն:

Աւարայրի ճակատամարտը Ղեւոնդեանց հոգեմարտն է նոյնպէս և զուցէ առաւելաբար: Ղեւոնդ ողին ու սլաքն է այդ շարժումին: Աշտիշատի ժողովէն սկսեալ մինչև մոզեբու ջարդը, մինչև Աւարայրի նախընթացը և դատաստանն ու կատարածը, անիկա ծրագրող, յառաջ մղող և փաստարկող ողին է, իր լեզուն կեղծիքի գործիք չէ իր բերնին մէջ: Մի դարմանաք որ ամբողջ երկիր մը երէցի մը հմայքին ու կամքին համաձայն կը շարժի, վասնզի անիկա ողին ու ձայնն է իր ժամանակին:

Հայրենիքին սէրը և կրօնքին հրայրքը. այս երկու նուիրական կիրքերը երբ կը լծուին իրարու հետ ազգի մը հոգւոյն մէջ, ա՛լ դիւցադնութիւնն է որ կը սկսի հոն: Այսպէս եղաւ Վարդանանց պատերազմի պարագային: «Հայր մեր զԱւետարանն ճանաչեմք, և մայր՝ զԱռաքելական եկեղեցիս Հայաստանեայց». այս է բանակին կարգախօսը. ո՞վ կրնայ կեցնել այսպիսի ոգևորութեամբ շարժող ոյժը:

Վարդանանց կռիւը Աւետարանով լուսաւորուած ազգի մը խղճմտանքին հանդիսաւորագոյն պայթումն է: Ու այս պայթումը այնքան ահարկու է որքան մաքուր է գիտակցութիւնը իրաւունքին: Ամբողջ ազգին վրայ կը շահապետեն իր պատմութեան ողին և Աւետարանի շունչը: Բանակին առջևէն մէկ զծի վրայ կը տարուին խաչը և զինուորական դրօշը, Աւետարանը և Լուսաւորչի Ա՛յր: Ամէն ինչ հողիի գէնք է. «զինու հոգւոյն վառեալ», ինչպէս կ'ըսէ Շնորհալին Վարդանանց յիշատակի պանծացումին նուիրուած իր երգին մէջ:

Եթէ Սահակի և Մեսրոպի սերունդը Ե. դարուն չկարենար Վարդանանց պատերազմ մը կազմակերպել, զուցէ տաանհնինդ դար առաջ արդէն կորսնցուցած պիտի ըլլար իր գոյութեան իրաւունքը: Առանց չափազանցութեան, առանց հայրենամոլ նախապաշարումի վարկածներուն անձնատուր ըլլալու, պարտաւոր ենք ընդունիլ թէ այդ պատերազմին, այսինքն անով շահուած բարոյական յաղթանակին կը պարտինք մեր ազգային և կրօնական կեանքը, մեր բարոյական գոյութիւնը:

Սխալ է կարծել թէ Աւետարանի հաւատքը կորովազրկեց զմեզ, ընդհակառակն ոյժի նոր զսպանակներ գրաւ մեր մէջ, և յետանը եղաւ մեր բուժընազդներուն: Վարդանանց ետև կեցած են Ղեւոնդեանք Աւարայրի դաշտին վրայ, ազգն ու եկեղեցին քով քովի և անբաժան կը մղեն պայքարը Տղմուտի ամբերուն: Ժողովուրդ մը այնքան աւելի իրապէս տէր է իր ապագային և տընտրէնը իր ճակատագրին, որքան աւելի խոր է իր մէջ ընկերային բարոյականին զգացումը: Բոլոր կրօնքներու մէջ ամենէն աւելի քրիստոնէութիւնն է որ այդ զգացումը կը բազմեցնէ և կը լուսաւորէ մարդոց և ազգերու գիտակցութեան մէջ: Ամէն ինչ, որ կրնայ հպարտութիւն պատճառել մեզի, իբրև զրաւանութիւն, իբրև մտաւորական յառաջդիմութեան միջոց և գործիք, իբրև կեղ-

ընդհանուր քաղաքական իշխանութեան, և իրեն կազմաւորումը կրօնական կեանքին, կը պարտինք քրիստոնէական գաղափարին մեր մէջ յառաջ բերած շարժումին:

Մեր ժողովուրդը պատմական ազգ եղաւ, ներուի մեզ պահ մը ըսել այսպէս, այն օրէն՝ երբ սկսաւ և կըցաւ իր լեզուովը, իր հոգեկան արտայայտութեամբը, այսինքն իր զգացումներուն պատկերացումովը, իր ձևովը զրել և կարգալ իր պատմութիւնը: Մենք մեր ազգային զիտակցութիւնը կը պարտինք բացարձակապէս քրիստոնէութեան:

Քրիստոնէական համոզումներով ուժաւորուած ազգային զիտակցութեան և բարոյական կեանքի մղումովն է որ մեր նախնիք 451ին խիզախեցին Աւարայրի անհաւասար պատերազմին, որ եղաւ այն ճակատամարտներէն, որոնց մէջ յաղթող կողմն է որ կը կորսնցնէ միշտ:

Արդարև, այդ դիւցազնական նահատակութենէն ետքն էր որ Տիգրանի արքունիքը առաջին անգամ սկսաւ խորհիլ թէ անկարելի պիտի ըլլար իր քաղաքականութիւնը զործադրել Հայաստանի մէջ: Յազկերտի յաջորդները թէև շարունակեցին կրօնական ճնշումի մահափորձը կամ անափորձը, սակայն անիկա այլևս կորսնցնել սկսած էր իր թափը, և երեսնամեակ մը վերջ պիտի հանգէր Նուարսակի դաշնադրութեան, որ թէև ուշացած բայց իրական արգասիքն էր Վարդանանց դիւցազնամարտին:

Սխալած չէին Վարդանանք, և սխալած չէ հայը երբ մեռած է ապրելու համար: Խոհեմութիւն և դիւանագիտութիւն յանուն որուն կը խօսին բոլոր մետասաներորդ ժամու իմաստունները, քիչ անգամ փրկարար է: Ամէն դար իր Վասակը ունի, համակերպութեան, հաշուի, ժամանակի մարդը, տեսանելիի և շօշափելիի մարդը, սակայն հերոսներն ու իրենց զործերը վեր են իրենց՝ և բոլոր ժամանակներէն: Ու կը շարունակենք ապրիլ իբրև ԱԶԳ, վասնզի Վարդանանց պատերազմը աւելի կամ նուազ զեղեցկութեամբ և սաստկութեամբ շարունակուած է միշտ, և կը շարունակուի տակաւին մեր ազգային կեանքին մէջ:

Լուսաւորչի մշտավառը և Մեսրոպի թաթը, մեր ժողովուրդի հոգին լուսաւորող ու կենսաւորող սրբութիւններ են, և Հայ Եկեղեցին այդ կանթեղին լուսարարը և այդ լուսաւոր թաթին սպասարկուն է եղած միշտ:

Ամէն կողմ, և ամէն օր, ինչպէս երէկ այնպէս ալ այսօր, Վարդանանց ողին է որ սքանչելիքներ կը զործէ մեր ազգային կեանքի բոլոր ճակատներուն վրայ: Սփիւռքի մէկ ծայրէն միւս մեր ժողովուրդը համանման նոյն խաչաքանդակ է որ կը մղէ կեանքի իր կռիւը. ու աշխարհը կը խոստովանի թէ մղուածը մարմնական կռիւէ աւելի հոգևոր առաքինութեան պայքար մըն է ինքնին:

Թող միշտ կենդանի մնայ այդ ողին, որ միայն կրնայ ապրեցնել այս ժողովուրդը: Թող մեր պատմութեան մէջ յաւիտեան պայծառ և ոգևորեալ մնայ Վարդանանց պատկերը և անոր արթնցուցած գաղափարը: Հաւատքն է հոգիին խարխիւր, ժողովուրդները որոնք հաւատքով կը տօնեն իրենց դարերը անմահ են: